

SOCIÁLNÍ KONSTRUKTIVISMUS

NIKOLA HYNEK

8.1 Úvod a struktura práce

Současná teorie mezinárodních vztahů (MV) je charakteristická jistou inflací spojení „sociální konstrukce“. Daným spojením je často myšleno „pouhé“ poukázání na sociální původ zkoumaného jevu. Cílem předkládané kapitoly je oproti tomu představení konstruktivismu/ů na různých úrovních abstrakce a nastínění důležitých momentů a okruhů konstruktivistického myšlení pro teorii MV. Kapitola současně ukazuje, že fenomén sociálního konstruktivismu je komplexnějšího charakteru a rozhodně jej nelze zjednodušit na odkaz o sociálním původu jevů.

První část kapitoly se zabývá konstruktivismem/my na úrovni filosofie vědy a sociologie vědění; pozice jsou nastíněny na matici 2 x 2, kde jedna osa je **ontologická** a druhá **epistemologická**. Následuje představení klíčových představitelů konstruktivistického myšlení této úrovně abstrakce – Bergera a Luckmanna, Kuhna a hlavně Searlea, jehož význam spočívá v systematickém rozpracování konceptu sociální reality. Druhá část kapitoly zkoumá metateoretickým pohledem historie konstruktivistického myšlení v kontextu MV – první okruh se zaměřuje na vývoj v rámci disciplíny MV, druhý posléze na proniknutí vlivů kritické teorie do MV v průběhu 80. let; zkoumán je i nárůst akademické podpory konstruktivismu v Evropě po skončení studené války. Třetí část je zaměřena na konstruktivistický metaobrat, složený ze tří dílčích obrátů: interpretačního, sociologického a jazykového. Na jejich základě je vymezeno jádro konstruktivismů v MV. Čtvrtá část stručně představuje empirický výzkum, jenž je strukturován na pozadí odlišných výzkumných strategií, které vedou k několika rozporům mezi samotnými konstruktivisty. Výsledkem je posléze rozdělení konstruktivismu do několika typů. Předkládaná kapitola

je uzavřena naznačením pozitivní heuristiky konstruktivistického myšlení v MV.

8.2 Pozice konstruktivismu/ů ve filosofii vědy a sociologii vědění

Následující část vychází z Ben-Ze'evových (1995) základních čtyř pozic, jež jsou shrnuty do matice 2 x 2. Matice je založena na rozpracování dvou os štěpení: vědeckého realismu vs. idealismu¹ (1, 2) a ne-konstruktivismu vs. konstruktivismu (A, B). Jak Ben-Ze'ev podotýká (1995: 50), je třeba se mít na pozoru před nesprávným slučováním dvou odlišných věcí: ontologického sporu o nezávislost existence poznáných předmětů a epistemologického sporu o to, zda je vědění sociálně konstruované. V sociální vědě takovému rozlišení odpovídají dvě úrovně: epistemologická „úroveň pozorování“, jež je založena na představě sociální konstrukce vědění, a ontologická „úroveň vlastního jednání“, již odpovídá (sociální) konstrukce sociální reality. (Guzzini 2000)

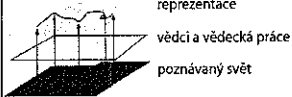
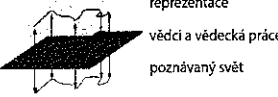
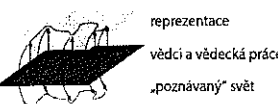
Výsledkem Ben-Ze'evovy matice jsou tři možné pozice:² 1A/ naivní realismus: aktéři nemají ani ontologický, ani epistémický vliv na poznávaný svět – zdůrazněn je přímý vliv poznávaného světa na jeho reprezentace; jakmile jsou jednou vyvinuty ty správné nástroje, tak je vliv vědců – neutrálních pozorovatelů – na výsledné reprezentace takřka nulový; 1B/ realistický konstruktivismus – aktéři mají epistémický, nikoliv však ontologický vliv; poznávání je ovlivněno aktéry, avšak existence poznávaného světa nezávisí na existenci aktérů (např. smysluplný sociální – nikoliv však materiální – předmět „Amerika“ je vytvořen jejími reprezentacemi)

¹ Vědecký realismus není v žádném případě totožný s teorií MV, jež se stala známou pod označením realismus. Vědecký realismus jako pozice ve filosofii vědy tvrdí, že předměty a struktury postulované ve vědeckých teoriích mohou být považovány za skutečné a měly by být podrobeny zkoumání, a to i v případě že jsou neviditelné/přímo nepozorovatelné. (Wight 2003) Analogicky je nezbytné rozlišit mezi idealismem ve filosofii vědy a tzv. idealismem v teorii MV.

² Pozice 2A – naivní idealismus – je možností vysoce nepravděpodobnou vzhledem k paradoxu kombinace ontologické závislosti a epistémické nezávislosti poznávaného světa na aktérovi. (Ben-Ze'ev 1995: 50)

a 2B/ idealistický konstruktivismus – aktéři mají jak ontologický, tak i epistémický vliv na svět; dochází tak k „epistémickému omylu“, spočívajícímu v setření rozdílu mezi ontologií a epistemologií (tj. entity v „poznávaném“ světě ontologicky nepředchází reprezentacím, ale naopak jsou jimi vytvářeny); existence světa je závislá na existenci aktérů a reprezentace vytváří svět; předměty jsou aktérům nedostupné bez svých reprezentací a vědu je možno vypočítat jako neustále probíhající diskurzivní činnost založenou na mezitextových vztazích. (Fuchs 1992: 19–43; Sayer 1992: 39–84, 258–266; Ben-Ze'ev 1995: 50; Sismondo 1996: 1–12, 80)

Tabulka 1. Základní pozice ve filosofii vědy

	A. ne-konstruktivismus	B. konstruktivismus
1. realismus	naivní realismus (1A) 	realistický konstruktivismus (1B)
2. idealismus	(naivní idealismus) (2A) —	idealistický konstruktivismus (2B)

(Ben-Ze'ev 1995: 50; Sismondo 1996: 6, 79; upraveno)

Výsledek matice ukazuje na existenci dvou konstruktivismů na úrovni filosofie vědy.

Zatímco „radikální“ idealistický konstruktivismus je předobrazem toho, co teorie MV sjednocuje pod názvem postmodernismus/poststrukturalismus, realistický konstruktivismus se blíží chápání sociálního konstruktivismu disciplínou MV.

Termín sociální konstruktivismus zavedli a zpopularizovali P. Berger a T. Luckman. Jejich argumentace je založena na dvou tvrzeních, a to že „realita je sociálně konstruovaná“ a „sociologie vědění musí analyzovat procesy, jakými k tomu dochází“. (Berger a Luckman 1966: 1) Autoři se však omezují na empiricky založený fenomenologický popis procesů na úrovni jedince (mikroúroveň), za

pomoci nichž vysvětlují sociální konstrukci institucí (makroúroveň). Navíc samotný proces vytváření institucí není chápán ve smyslu jejich aktivní konstrukce, nýbrž jako evolučně pasivní přirůstání nových vrstev, výsledkem čehož jsou tyto instituce v Durkheimovském smyslu zobjektivizovány. (Sismondo 1996:50–54; dále srov. Ruggie 1998: 28–32)

Významný článek v pochopení rozdílu mezi ontologiemi obou typů konstruktivismů představuje Thomas Kuhn (1970 [1962]). Tento autor totiž do argumentace zavádí klíčové rozlišení „světů“ v nichž žijeme, konkrétně možnost koexistence vědou konstruovaných „sociálních světů“ a fundamentálního materiálního světa. Proměny „sociálních světů“ tak v Kuhnově pojetí vůbec neznamenají odmítnutí či změny v materiálním světě (na rozdíl od idealistického konstruktivismu).

V tomto bodě začíná Searleova kniha *The Construction of Social Reality*: „Žijeme právě v jednom světě, nikoliv ve třech či sedmácti. Co se týče našich současných poznatků, fundamentální rysy tohoto světa jsou popsány fyzikou, chemií a ostatními přírodními vědami“. (Searle 1995: xi) Tento autor předkládá verzi, která rozlišuje mezi sociálním a přírodním světem, sociální realita je chápána jako podmnožina reality a proto konstrukce **sociální reality**. Sociální konstruktivismus je tedy vhodné ontologicky charakterizovat jako (sociální) konstrukci **sociální reality**, nikoliv jako sociální konstrukci **reality**. Argumentace je založena na odlišení „institucionálních skutečností“ (institutional facts) od „hrubých skutečností“ (brute facts) – např. peněz od celoročně zasněženého vrcholu Mt. Everestu. Ty první jsou speciálním typem „sociálních skutečností“ (social facts) a vyžadují ke své existenci lidské instituty (na rozdíl od hrubých skutečností, jejichž existence je na člověku nezávislá). Funkcí lidských institutů je tak vytvoření institucionálních skutečností z hrubých nebo sociálních skutečností. (Ibid: 113–114) Aby byl tento kus papíru pětidolarovkou, musíme disponovat lidským institutem peněz. (Ibid: 2) Searleova důležitost tak spočívá ve vysvětlení vztahu mezi sociálními skutečnostmi a ostatními existujícími věcmi, tedy vztahu sociální reality a celkové ontologie.

8.3 Metateoretická reflexe: historie konstruktivismu/ů v kontextu MV

Následující část rozděluje vývoj konstruktivismu v MV do dvou spíše neostrých intelektuálních okruhů, které probíhaly až do konce 80. let odděleně. Tim prvním je vývoj několika myšlenkových proudů obsahujících implicitní konstruktivistické prvky přímo v rámci disciplíny MV (kontext USA, kontext Velké Británie); druhým je pak vstup kritické teorie do MV na základě proběhnutí tzv. **třetí debaty** MV. Určitým symbolickým bodem, který umožnil subverzi do té doby převládající **neo-neo syntézy** a následný viditelný vývoj konstruktivismu, byl konec studené války a neschopnost těchto teorií MV vysvětlit systémovou změnu, potažmo na ni vůbec intelektuálně zareagovat.

Teorie MV obsahovala rysy konstruktivistického myšlení již od konce 50. let 20. století. V USA stáli na počátku Karl Deutsch et al. (1957) a Ernst Haas (1958) se svými studii nad národní identitou a kolektivního sociálního učení. Významným Haasovým žákem je John Ruggie, jenž vydal spolu s Kratochvílem v roce 1986 stěžejní článek, v němž kritizovali hlavní nedostatek teorie režimů, totiž neslučitelnost intersubjektivně založené sociální ontologie s epistemologií vycházející z teorie racionální volby.

Žákem Deutsche, který zásadně ovlivnil vývoj konstruktivistického myšlení, je Hayward Alker. Tento autor se zasloužil o renesanci humanistických metodologií v MV. (srov. Alker 1996). Mezi další důležité badatele a mentory řady členů první vlny konstruktivismu 90. let patří další žák Deutsche, Peter Katzenstein, a dále pak Raymond Duvall, zakladatel Minnesotské školy konstruktivismu.³ Třetím Deutschovým žákem zasluhujícím pozornost je Nicholas Onuf. Právě Onuf (1989) totiž poprvé představil pojem „konstruktivismus“ v MV. Onuf se stal následně spolu s Vendulkou Kubálkovou „intelektuálním vůdcem“ tzv. Miamské konstruktivistické školy. (srov. Kubálková, Onuf a Kowert 1998) Největší pozornost zaznamenaly práce Duvallova žáka Alexandra Wendta, který napsal na přelomu 80. a 90. let řadu vlivných a pro další vývoj

³ Mezi žáky P. Katzensteina patří A. Klotz, R. Price, C. Reus-Smit a N. Tannenwald; mezi žáky R. Duvalla pak A. Wendt, M. Barnett, R. Leibel a manželé J. Weldes a M. Laffey.

konstruktivistického myšlení důležitých článků (1987, 1992, 1994), posléze rozpracovaných v knize *Social Theory of International Politics* (1999).

V britském prostředí disciplíny MV se od 50. let rozvíjel teoretický přístup tzv. **Anglické školy**. (Bull 2002 [1977], pro shrnutí srov. Hynek 2005) Ačkoliv byl tento přístup v kontextu převládající teorie MV jako americké sociální vědy až donedávna převážně z metodologických důvodů marginalizován, Anglická škola po celá desetiletí zkoumala témata jako možnost spolupráce v prostředí mezinárodního anarchického stavu, intersubjektivní dimenzi lidských činností či vliv konstitutivních norem a primárních institucí na uspořádání mezinárodněpolitické reality.

Druhým velkým okruhem událostí, který v 80. letech do disciplíny MV přivedl různorodou kritickou sociální teorii vycházející z děl Nietzscheho, Marxe, Gramsciho, Giddense, Habermase, Foucaulta, Derridy, Lyotarda a Rortyho, byla argumentace soustředěná kolem tzv. třetí velké debaty MV. Ta proti sobě postavila „vyzývatele“ v podobě kritické mezinárodní teorie se svojí moderní (Biersteker, Cox, Linklater) a postmoderní (Ashley, Campbell, George, Walker) verzí a „obhájce“ stávajících mocenských poměrů, neo-neo syntézu. Bodem, který vyzývatele sjednocoval, bylo zpochybnování ontologických a epistemologických základů převládajícího sociálně-politického řádu, víry v (jednotnou) vědeckou metodu a možnosti vyhnout se normativnosti. (Hoffman 1987, 1991) Třetí debata MV měla metateoretický až filosofický charakter a otázkami empirického výzkumu se nezabývala.

Po skončení studené války dochází k vývoji, kdy konstruktivismus získává stále větší podporu v Evropě. Za tímto fenoménem lze sledovat tři trendy: prvním je přesun řady konstruktivistů z USA a Kanady na evropské (hlavně britské) university (např. Fierke, Krause, Laffey, Milliken, Weldes, Williams); druhým vzestup evropského příspěví do teorie MV, kde hrála aktivní roli především Habermasem inspirovaná německá komunita badatelů (Risse, Rittberger, Zürn, Müller, Schimmelfennig) a skandinávská komunita konstruktivistů (Jørgensen, Knudsen, Neumann, Sørensen, Wæver); třetím pak vzestup použití konstruktivismu ve spojení s výzkumem evropských integračních procesů.

8.4 Tři obraty a jádro konstruktivismů v MV

S. Guzzini (2003) dává nástup konstruktivismu v MV do souvislosti se třemi obraty: interpretačním, sociologickým a jazykovým. Interpretační obrat je spojen s weberiánskou tradicí **porozumění** (Verstehen; understanding), jejímž cílem je odhalení kulturního významu studovaného jevu.

Sociologický (či intersubjektivní) obrat vychází ze Searleovy představy (sociální) konstrukce sociální reality. Možnost existence institucionálních skutečností je totiž závislá na jejich **intersubjektivním** sdílení aktéry. Intersubjektivně sdílené významy nejsou pouhou agregací představ jedinců – kolektivní vědění přesahuje životy aktérů, kteří tuto strukturu svými činnostmi reprodukují. Kolektivní intencionalita má v určitých případech interpretační funkci (mezinárodní režimy), v ostatních pak deontologickou funkci (vytváření práv a povinností). (Ruggie 1998: 33) Specifická verze, již je inspirován především „sociologický“ konstruktivismus A. Wendta, M. Finnemore a R. Jeppersona, je založena na částečné obměně východisek tzv. Stanfordské školy sociologického institucionalismu. (srov. Thomas, Meyer, Ramirez a Boli 1987) V původní verzi se jedná o strukturální přístup (struktury idejí jsou brány jako ontologicky primitivní), což však „sociologický“ konstruktivismus odmítá a namísto toho je založen na **teorii strukturace**, v níž se aktéři a struktury utváří navzájem. (Giddens 1984)

Jazykový obrat je spojen s teorií **řečových aktů** (Searle 1969) a teorií **jazykových her** (Wittgenstein 1958 [1953]). Základní otázka řeší, zda-li může být **význam** omezen na „pouhé“ odkazování, jak tvrdí teorie pojímající jazyk jako neutrální zrcadlo skutečnosti. Jazyk nemá v teorii řečových aktů pouze reprezentativní, nýbrž i performativní funkci. Lidé používají slova nejen k popisu či odkazování na své činy, nýbrž prostřednictvím jazyka činy vykonávají (např. „vyhlašuji válku“ či „odvolávám vás z úřadu“). Některé řečové akty se stanou pravidly, jež ustavují strukturu sociálního světa. Pravidla jsou vodítka, která nám poskytují návod jak vykonávat určité činnosti. (Onuf 1989: 51, 86) V tomto bodě začíná Kratochwil (1989) svou „radikální rekonceptualizaci“ pravidel a norem založenou na wittgensteinovských jazykových hrách. Normy a pravidla jsou chápány jako podmínky, které předcházející určení racionálních kritérií i strategií aktérů. Lidské jednání může být

pochopeno pouze v jeho intersubjektivním kontextu, tj. na základě úsudku o jeho významu a následně interpretaci. Přestože ve věci odmítnutí teorie zrcadlového obrazu jazyka panuje mezi konstruktivisty konsensus, v samotné konceptualizaci jazyka přetrvávají velké a často nepřekonatelné rozdíly. Zatímco pro Onufa a Kratochwila vzniká intersubjektivní kontext lidských činností na základě řečových aktů (důraz je kladen na jazyk, diskurz, argumentaci), pro Wendtovu verzi konstruktivismu založenou v tomto bodě na Meadově (1965) symbolickém interakcionismu jsou příznační aktéři, kteří nemluví (důraz je kladen „pouze“ na signalizaci, gesta; srov. Wendt 1992: 402–404).

Jak bylo ukázáno v první části kapitoly, konstruktivismus může být chápán jako filosofická/é pozice (Ben-Ze'ev, Sismondo), respektive sociální teorie (Searle, Wendt), nikoliv však jako věcná teorie MV. (srov. Adler 1997; Wendt 1999; Finnemore a Sikkink 2001; Jørgensen 2001; Guzzini 2000) Proto srovnávání konstruktivismu s věcnými teoriemi MV, jakými jsou např. neorealismus, neolibérální institucionalismus či Wallersteinova teorie světových systémů, znamená nepochopení systému různých úrovní abstrakce. Sociální konstruktivismus v MV tak představuje teoretický a empirický přístup, jenž vychází z úrovní filosofie vědy a sociální teorie a spočívá na sociální ontologii (sociální konstrukce sociální reality) i epistemologii (sociální konstrukce vědění). Před začátkem konstruktivistické analýzy je třeba dodat informaci o tom, kdo jsou aktéři a jaký je obsah struktur. (Wendt 1999: 7; Finnemore a Sikkink 2001: 393)

Za jádro sociálních konstruktivismů lze považovat snahu o problematizaci původu sociálního světa (či různých verzí sociálních světů), což znamená empirické objevování a odhalování mechanismů sociální konstrukce institucí, lidských činností a identit, jež jsou brány za dané a přirozené. Základem je víra v klíčovou roli intersubjektivně sdílených významů a nezbytnost jejich kontextualizace, tj. zasazení do sociálního prostředí, v němž byly získány. (Hoffman 1987; Hopf 1998) Konstruktivisté tvrdí, že: 1. lidské interakce jsou tvarovány především nehmotnými faktory, nikoliv jen (či převážně) materiálními faktory; 2. nejdůležitějšími faktory jsou intersubjektivně sdílené představy, které nejsou redukovatelné na představy jednotlivců; 3. tyto sdílené představy vytváří zájmy a identity smysluplných aktérů. (Adler 1997; Price a Reus-Smit 1998; Ruggie 1998; Wendt 1999)

8.5 Empirický výzkum, jeho strategie a typy konstruktivismů

V průběhu 90. let dochází k situaci, kdy se od obou „táborů“ třetí debaty začínají oddělovat vědci, kteří se zřetelně hlásí k sociálnímu konstruktivismu jako samostatnému teoretickému přístupu MV. Důvodů takového vývoje se nabízí několik: vedle neschopnosti racionalistické neo-neo syntézy vysvětlit systémovou změnu konce studené války se jedná především o reakci na Keohanovu „racionalistickou“ kritiku „reflexivních“ teorií a jejich údajné neschopnosti empirického výzkumu. (srov. Keohane 1988)⁴ Takové výzvy se chopila řada mladších vědců spadajících do tzv. první generace konstruktivistů, kteří začali provádět empirický výzkum založený na východiscích kritických směrů třetí debaty. Konstruktivismus tedy již od počátku své explicitní existence zahrnoval rozdílné intelektuální vlivy.

Nejčastější popis těchto událostí tvrdí, že diskurz třetí debaty založený na „oslavování jinakosti“ (Lapid 1989; Ashley a Walker 1990) je změněn v obraz táborů na protilehlých březích řeky, nad níž se klene konstruktivistický most umožňující dialog mezi tzv. racionalisty a tzv. postmodernismem/poststrukturalismem. (srov. Adler 1997; Wendt 1999) Na druhou stranu však existuje celá řada významných konstruktivistů, kteří tento obraz odmítají. (srov. Price a Reus-Smit 1998; Weldes et al. 1999)

R. Price a C. Reus-Smit (1998; Reus-Smit 2001) rozeznávají několik bodů nesouhlasu mezi konstruktivisty. První se týká otázky povahy teorie MV: konstruktivisté odmítají „Velké Pravdy a Zobecnění“ o mezinárodněpolitické realitě, současně však uznávají možnost učinění víceméně nahodilých „malých pravd a zobecnění“ o zkoumaném jevu.⁵ Výjimkou je A. Wendt (1999) se svým systémovým projektem „sociální teorie mezinárodní politiky.“⁶

⁴ Racionalismus založený na původem ekonomické teorii racionální volby (viz převážně americká debata racionalismus vs. reflexivismus) nelze ztotožňovat s Wightovým racionalismem v Anglické škole.

⁵ R. Price a C. Reus-Smit (1998: 272) hovoří v originále o „Big-T‘ Truth claims“ a „small-t‘ truth claims“.

⁶ Wendt (1999: 159) charakterizuje svou verzi konstruktivismu jako „obrat v racionalistických přístupech vztahující se k roli idejí“. Wendtovým cílem je představit systémovou alternativu Waltzovy materialistické „teorie mezinárodní

Druhým bodem je vztah konstruktivismu k racionalismu. Zde je možné rozlišit tři základní strategie empirického výzkumu ve vztahu k racionalismu: a) vysvětlení vztahu konstruktivistického výzkumu ke konvenčnímu výzkumu stejného tématu – např. Risse-Kappena (1996) studie NATO či zkoumání tabu chemických zbraní R. Pricem (1997); b) komplementarita racionalistického výzkumu problematizací těch částí, které bere racionalismus za dané (např. **národního zájmu**) – případové studie týkající se výzkumu národní bezpečnosti (Katzenstein ed. 1996), studia šíření norem lidských práv do Jihoafrické republiky (Klotz 1995), role mezinárodních organizací v systémovém šíření norem (Finnemore 1996) či výzkumu **epistémických společenství** (Haas 1992; shrnutí Hynek 2004); c) stanovení odlišných výchozích otázek a nezabývání se vztahem k racionalismu – tak např. R. L. Doty (1996) ve své studii intervenci neřeší „proč“ se daná intervence odehrála, nýbrž ji zajímají otázky typu „jak“ a „co“ spojené s konstrukcí diskurzu. Výše uvedené strategie tvoří na úrovni empirického výzkumu často klíč k rozlišení mezi **sociálním konstruktivismem a postmodernismem/poststrukturalismem**. (srov. Marcus 1999) Zatímco Price (1997) je tak se svou „strategií a“ řazen mezi „konstruktivisty“, Doty (1996) je často řazena mezi „postmodernisty/poststrukturalisty“ z důvodu své „strategie c“. Přitom pozornému čtenáři těchto dvou autorů neuniknou značné podobnosti věcného charakteru: oba se zabývají otázkami typu „jak“ a „co“, oba se hlásí ke kořenům třetí debaty, oba těží z Foucaultova díla, oba používají analýzu diskurzu atd.

Posledním zde uvedeným bodem jsou metodologické spory uvnitř konstruktivismu. Jejich nejviditelnějším projevem je rozdíl v pohledu na vytváření vědění. Na jedné straně stojí empirické metody testující hypotézy, zatímco na straně druhé existují **genealogické a dekonstruktivistické** přístupy mající kořeny v kritické sociální teorii. Tento rozpor lze považovat za jeden ze zásadních argumentů pro neudržitelnost metafory konstruktivismu jako mostu; řada předpokladů těchto metodologií se vylučuje.

Na základě předešlého mapování „vývoje“ konstruktivistického myšlení (včetně jeho vnitřních pnutí) lze následně sociální konstruktivismus v MV rozdělit do několika typů. Tato strategie se

politiky“, „aplikovanou sociální teorii“, která bude „druhem strukturálního idealismu“. (Wendt 1999: xiii)

jeví jako vhodnější v porovnání s metaforou mostu: nepotlačuje uměle různé intelektuální kořeny konstruktivismu v MV a taktéž dává prostor různým typům (a strategiím) empirického výzkumu. Základní dichotomie odráží dva výše uvedené intelektuální okruhy a rozlišuje podle vzoru T. Hopfa (1998) mezi tzv. **konvenčním a kritickým** konstruktivismem. Zatímco konvenční konstruktivismus (Checkel 1997; Adler 1997) se distancuje od teoretických a epistemologických kořenů třetí debaty a kritické sociální teorie, kritický konstruktivismus z této tradice naopak čerpá velmi intenzivně. Druhá dichotomie probíhá v rámci kritického konstruktivismu a rozlišuje mezi jeho **moderní a postmoderní** verzí. Tato dichotomie navazuje na stejné rozlišení kritické mezinárodní teorie v rámci třetí debaty. Obě dichotomie lze vysvětlit na základě sporu o existenci neutrálního (ne-normativního) archimédovského bodu, vůči němuž budeme objektivními postupy testovat či hodnotit naše představy a tvrzení. Konvenční konstruktivismus víru v takový bod a postupy sdílí zcela; moderní verze kritického konstruktivismu zčásti a postmoderní verze konstruktivismu vůbec.⁷

8.6 Namísto závěru: pozitivní heuristika konstruktivistického myšlení v MV

Význam sociálních konstruktivismů v MV spočívá ve skutečnosti, že obrátil pozornost k otázkám, které v rámci neo-neo syntézy nejenže nebyly řešeny, ale kolikrát byly úmyslně potlačovány z důvodu obav o narušení údajné soudržnosti teoretických tvrzení a předpokladů. Do centra pozornosti byla opět přivedena sociální ontologie i epistemologie, stejně jako návrat výzkumného zájmu o lidské jednání, jeho kontextualizaci i význam. Velmi důležitým stimulem

⁷ Např. J. Habermas (1984) – jeden ze zdrojů moderní verze kritického konstruktivismu – tvrdí, že všeobecná víra v objektivismus je chybná, avšak přesto je možné nalézt spolehlivé základy vědění. Jejich použitím se určité verze sociálního světa jeví jako pravdivější než jiné. Oproti tomu postmoderní verze konstruktivismu hledání objektivního vědění a pravdy odmítá a namísto toho hovoří maximálně o tzv. foucaultovských režimech pravdy. (srov. Hoffman 1987, 1991) Kritérium neutrálního bodu však není kritériem jediným: moderní verze se např. dále zaměřuje spíše na otázky typu „proč“, zatímco postmoderní verze na otázky typu „jak“ a „co“.

pro zpřesnění, revizi a v řadě případů i odmítnutí řady předpokladů bylo dílo A. Wendta. Přes vysokou spornost a teoretickou neudržitelnost díla jako celku je jeho přidaná hodnota do nelineárního vývoje konstruktivistického myšlení formou pokus–omyl (tj. pozitivní heuristika) značná. Byl to právě Wendt, kdo přivedl do MV řadu sociologických a sociálně-psychologických vhladů a rekonceptualizoval řadu klíčových pojmů (např. odmítnutí logiky mezinárodního anarchického stavu, jež údajně nutí státy k soupeření a zabraňuje jejich spolupráci). Teprve na základě ukázání nedostatků konvenčního konstruktivismu – např. nezájmu o jazyk – se následně zvýšil zájem o Onufova (1989) a Kratochwilova (1989) díla, která se rolí jazyka systematicky zabývají.

Konstruktivistické myšlení hrálo významnou roli v odvrácení pozornosti od falešné analogie mezinárodního společenství a trhu, v rámci něhož byli jedinci chápáni jako atomizovaní maximalizátoři zisku či užítku. Zvýšení zájmu naopak zaznamenaly metodologie humanistické, jež jsou založeny na porozumění a hermeneutických vhladech, ať již objektivně neo-kantiánských či radikálně wittgensteinovských. Je zřejmé, že chtějí po studiích založených na těchto metodologiích stejný návrh výzkumu a metodologický postup jako po studiích založených na racionalistických předpokladech je problematické. (srov. Keohane 1988; reakce Walker 1989) Jak však dokazuje např. Fierke, i kvalitativní metody (např. analýza diskurzu) mohou být slučitelné s kritérii metodologické spolehlivosti a platnosti.

V konstruktivistickém myšlení hrají důležitou roli **sociální identity** aktérů. Ty nejsou podle vzoru racionalistické mikroekonomické teorie (ale srov. např. Bernheim 1994) brány jako exogenní (tj. vnější samotné analýze) a neměnné, nýbrž jsou endogenně utvářené a proměnlivé, v případě postmoderní verze kritického konstruktivismu pak fluidní, nestabilní a nezakotvené. Specifické kolektivní identity států tak rozhodují o jejich národních zájmech, nikoliv naopak. Velkým tématem se stává otázka, zda-li je k vytvoření a udržení vlastní sociální identity (Self) potřeba ten druhý (Other). Kupříkladu jestli je americká identita „racionalního a férového hráče“ konstruována za pomoci zahraniční politiky vymezením se vůči „iracionálnímu a nevyzpytatelnému“ SSSR za studené války či vůči „nestabilním zemím třetího světa podporujícím terorismus a usilujícím o zbraně hromadného ničení“ v současnosti. Konstruktivismus by však měl jít o krok dále než postmodernismus/poststrukturalismus

a zabývat se i materiální realitou, čili klást i otázky typu „proč“ – např. proč se odehrála daná intervence, proč je současný diskurz zaměřený na zbraně hromadného ničení – nikoliv se zabývat „pouze“ vysvětlováním diskursivní konstrukcí těchto událostí a témat (tj. otázky typu „jak“ a „co“). Ačkoliv by bylo naivní se domnívat, že lze nalézt zákonité pravidelnosti mezi otázkami typu „jak“ na straně jedné a otázkami typu „proč“ na straně druhé, tak v celé řadě případů (ačkoliv zdaleka ne ve všech) mají diskursivní konstrukce určitý základ v materiální realitě. Jak však ukazuje Price (1997), existují i případy, kdy diskursivní konstrukce materiální realitu jednoduše ignorují (nikoliv však tyto studie). Postmoderní konstruktivisté tak – na rozdíl od postmodernistů/poststrukturalistů – volbou výše uvedené „strategie a“ ukazují, jak jsou převládající racionalistická vysvětlení bezzubá pro vysvětlení diskursivních konstrukcí (např. tabu chemických zbraní), namísto toho, že by se jimi jednoduše nezabývali. To, co se jeví v těchto konvenčních modelech jako anomálie, získává při přijetí kritérií iracionality a nelineárního vývoje svůj smysl, „režim“.

Na úplný závěr lze uvést, že zviditelnění sociálního konstruktivismu v MV s sebou přineslo i zvýšení akademické názorové plurality. Tento krok je chápán jako nezbytná podmínka k dalšímu rozvoji konstruktivistického myšlení, i když sama o sobě ještě nezaručuje další zjemnění a vybroušení konstruktivistických postupů a konceptů. Za sedmáct let od Keohaneovy kritiky však sociální konstruktivismus urazil notný kus cesty.